

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

<https://doi.org/10.15407/etet2025.01.097>

УДК: [338.43+502/504]:001.8]:001.82

JEL: Q1, Q18, Q57

Олена Бородіна

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СУЧАСНОЇ АГРОЕКОЛОГІЧНОЇ НАУКИ: КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Наголошено, що в умовах сучасних криз та невизначеностей агроєкологія набула істотного значення в політичних дебатах у сфері глобальної продовольчої безпеки. Показано, що інтегровані соціоекономічні і екологічні засади агроєкології введені у науковий дискурс щодо формування стійких продовольчих систем та досягнення цілей сталого розвитку на

Бородіна Олена Миколаївна (olena.borodina@gmail.com) д-р екон. наук, проф., академік НАН України; завідувачка відділу економіки і політики аграрних перетворень Державної установи "Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України" вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна. ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-9937-5907>

Сфера наукових інтересів: розробка концептуальних засад формування національно вкоріненої агропродовольчої системи; розробка методології правозахисного підходу до формування агропродовольчої політики; модернізація механізмів державної підтримки селянських фермерських господарств; розробка науково-прикладних підходів до формування моделі солідарного сільського господарства.

Стаття підготовлена в рамках виконання двох НДР: "Substantiation and measures for implementation of a human rights-based integrated approach to rural development, food security and land policy in post-war rebuilding of Ukraine" фінансованому в рамках "Long-term program of support of the Ukrainian research teams at the Polish Academy of Sciences carried out in collaboration with the U.S. National Academy of Sciences with the financial support of external partners" та "Соціоекономічний вимір переходу сільського господарства та сільських територій України до розвитку на засадах агроєкології". Державний реєстраційний номер: 0123U100819

Цитування: Бородіна О. М. Методологічні засади сучасної агроєкологічної науки: критичний аналіз. *Економічна теорія*. 2025. № 1. С. 97–118.
<https://doi.org/10.15407/etet2025.01.097>

© Видавець Державна установа "Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України", 2025.
Стаття відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.uk>)

міжнародному рівні. Проведено критичну аналітичну оцінку методологічних підходів, якими оперує вітчизняна агроекологічна наука у порівнянні з міжнародним науковим дискурсом. Показано, які ключові соціоекономічні принципи агроекології висвітлюються в ряді світових досліджень. Доведено, що сучасна міжнародна методологія агроекології одночасно оперує екологічними та соціальними концепціями та принципами проектування та управління продовольчими системами та сталим розвитком сільського господарства, на основі яких формується соціальна справедливість та політична сила для здійснення фундаментальних демократичних перетворень в аграрному секторі. Наголошено, що концепція агроекології є невід'ємною частиною спільного бачення Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ООН-ФАО) щодо сталого розвитку продовольства та сільського господарства у світі. Акцентовано, що для вітчизняної науки сутність та справжній вплив агроекології на результати сільськогосподарського виробництва та продовольчої безпеки ще належить повністю усвідомити та зрозуміти. Зокрема, численні шляхи, через які агроекологічні методи можуть впливати на справедливий розподіл доходів, безпеку харчування та резильєнтність продовольчої системи як з боку споживчого попиту, так і з боку пропозиції їжі, заслуговують на детальніші дослідження. Соціальна і екологічна справедливість, участь в економічному зростанні для всіх може слугувати критичним результатом і рушійною силою агроекологічних практик і стимулювати трансформаційні зміни в усій агропродовольчій системі в Україні у період повоєнного відновлення. Вирішення проблеми влади корпорацій у вітчизняному аграрному секторі вимагає агроекологічного переходу, який акумулює його новітні методологічні принципи та оцінки внеску в суспільний добробут.

К л ю ч о в і с л а в а : методологія, принципи агроекології, агроекологічна наука, агроекологічний перехід, сільське господарство, продовольче забезпечення.

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF MODERN AGROECOLOGICAL SCIENCE: A CRITICAL ANALYSIS*

Olena Borodina (olena.borodina@gmail.com), dr. econ. sciences, prof., Acad. NAS of Ukraine, head of the Department of Agricultural Economics and Policy Reforms of the State Organization "Institute for Economics and Forecasting of the

* The article is prepared within the framework of two research project: "Substantiation and measures for implementation of a human rights-based integrated approach to rural development, food security and land policy in post-war rebuilding of Ukraine" financed under the "Long-term program of support of the Ukrainian research teams at the Polish Academy of Sciences carried out in collaboration with the U.S. National Academy of Sciences with the financial support of external partners" and "Socio-economic dimension of the transition of agriculture and rural areas of Ukraine to the development based on agroecology." State registration number: 0123U100819

National Academy of Sciences of Ukraine", 26, Panasa Myrnoho str., Kyiv, 01011, Ukraine. ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-9937-5907>

Research interests: development of a conceptual framework for the development of a nationally rooted agri-food system; development of a methodology for a human rights-based approach to agri-food policy making; modernisation of mechanisms of state support for peasant farms; development of scientific and applied approaches to the development of a model of solidarity agriculture.

In the context of contemporary crises and uncertainties, agroecology has emerged as a critical focus in political debates on global food security. This paper demonstrates how the integrated socioeconomic and ecological principles of agroecology have been incorporated into the scientific discourse on sustainable food systems and the achievement of sustainable development goals at the international level. A critical analysis is conducted of the methodological approaches employed in domestic agroecological science, comparing them with international scientific perspectives. Key socioeconomic principles of agroecology identified in global studies are presented. It is shown that modern international agroecological methodology simultaneously operate ecological and social concepts and principles to design and manage food systems and promote sustainable agricultural development that underpin social justice and political empowerment, enabling fundamental democratic transformations in the agricultural sector. Agroecology is highlighted as a core component of the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO)'s vision of sustainable food and agricultural development worldwide. However, it is noted that domestic science has yet to fully recognize and understand the essence and impact of agroecology on agricultural production and food security. In particular, the diverse pathways through which agroecological practices influence equitable income distribution, food security, and food system resilience (in terms of both consumer demand and food supply) require further investigation. Social and ecological justice, and participation in inclusive economic growth for all can serve as critical outcomes and drivers of agroecological practices, fostering transformative changes in Ukraine's agri-food system during the post-war recovery period. Addressing corporate power in the national agricultural sector necessitates an agroecological transition grounded in the latest methodological principles.

К e y w o r d s : methodology, agroecology principles, agroecological science, agroecological transition, agriculture, food security.

Агроекологія на міжнародному рівні визнається як сучасна цілісна концепція сталого розвитку сільського господарства і продовольчого забезпечення, яка характеризується різноманітними

інтерпретаціями залежно від країни та її історії, контексту аграрних трансформацій, взаємодії зацікавлених сторін та соціально-політичного середовища. Проте суть агроекологічного переходу в новій глобальній реальності така – реструктуризувати продовольчу систему таким чином, щоб максимізувати екологічні та соціоекономічні ефекти для досягнення стійкості та справедливості в агропродовольчих системах, використовуючи розумну сільськогосподарську практику, передову науку та соціальні рухи. **Метою статті** є узагальнення наукового доробку та здійснення порівняльного аналізу методологічних підходів агроекологічних досліджень у вітчизняних і міжнародних наукових публікаціях, виділення спільного та відмінного, окреслення основних шляхів посилення соціальної, економічної та екологічної справедливості у виробництві продовольства та сільського господарства України на агроекологічних підходах на етапі повоєнного відновлення.

Методологічні засади сучасної агроекологічної науки у міжнародному науковому середовищі еволюціонували від дисципліни, заснованої на екології, що визначається п'ятьма принципами (ефективність, різноманітність, синергія, природне регулювання та переробка), до багатовимірної трансдисциплінарної концепції, яка оперує визначенням додаткових принципів у царині соціальних, політичних та економічних дисциплін та вимірів (*Dumont et al.*, 2016; *Altieri*, 1995; *Altieri et al.*, 2012; *Steve Gliessman*, 2016; *Jan Douwe van der Ploeg et al.*, 2019; *Wezel et al.*, 2014; *Gliessman*, 2015; *Anderson et al.*, 2019).

Еволюція агроекологічної науки залежить від розвитку природних процесів у біосфері, взаємовідносин людини з навколишнім природним середовищем та перебігу політико-економічних процесів у суспільстві (*Фурдичко та ін.*, 2022. С. 22).

З 1920-х років вчені та дослідники використовували термін *агроекологія* для позначення застосування екологічних принципів у сільськогосподарському виробництві, а на початку 1980-х років екологи, агрономи та етноботаніки назвали наукову дисципліну "агроекологією"... і визначили її як науку, яка спирається на соціальні,

біологічні та сільськогосподарські науки та поєднує їх із традиційними знаннями та знаннями фермерів¹.

В Україні вважається, що вагомі наукові здобутки у сфері досліджень проблем агроекології з'явилися у 90-ті роки минулого століття (Зінченко, 2001), зокрема в наукових працях М. Городнього, В. Писаренка, А. Бабича, О. Зінченка та ін.

У вітчизняній науковій спільноті вважається, що фундатором вітчизняної агроекологічної науки є академік О. Созінов, який у 1992 році на базі Українського філіалу Центрального науково-дослідного інституту агрохімічного обслуговування сільського господарства заснував і очолив науково-дослідний Інститут агроекології та біотехнології УААН, метою створення якого було "науково-методологічне забезпечення охорони, відтворення і раціонального використання природних ресурсів у сільськогосподарському виробництві" (Зінченко, 2001). Наукову роботу у сфері агроекології О. Созінов поєднував з освітньою діяльністю у Національному аграрному університеті у м. Києві на заснованій ним кафедрі агроекології та біотехнології. У 90-х роках визначення академіка О. Созінова (1997) агроекології як "комплексної науки, яка ґрунтується на синтезі багатьох наук і заснована на системному підході з використанням політичних, економічних та інших чинників" деякою мірою перегукується з сучасним її розумінням, оскільки не зводить таке її тлумачення тільки до сільськогосподарських наук. Концептуальне бачення академіка О. Созінова (1997) базувалося на взаємопроникненні агроекології в економічні науки, соціологію, інформатику (цифрові технології – прим. автора), а також політику. У політичному баченні академіка Созінова втілення в життя розробок агроекології не потребує величезних додаткових витрат, а навпаки, забезпечить ефективніше використання вітчизняного природного потенціалу. "Будь-який успіх наздоганяючого чи випереджаючого розвитку, експортної орієнтації чи імпортозаміщення, ліберальних чи дирижистських моделей є неможливим без розвитку національного виробни-

¹Agroecology: key concepts, principles and practices (2015). FAO. URL: <https://www.fao.org/family-farming/detail/en/c/415946/>

цтва, що спирається насамперед на існуючі національні ресурси і повноцінно використовує міжнародну економічну співпрацю з метою реалізації власних інтересів країни" (Гриценко, 2024). У сучасному європейському розумінні посилення міжнародної співпраці для реалізації національних інтересів підсилюється політичним підходом, який має назву "знизу-вгору" і включає спільну роботу фермерів з поширення їхніх традиційних знань і кращих практик, створення мереж між дослідницькими установами та громадськими рухами, проведення наукових експериментів на низовому рівні самими фермерами, партисипативні дослідження, польові школи з агро-екології тощо. Для збільшення масштабів агроекології та її подальшої інтеграції в основний режим ведення сільського господарства необхідна більша політична підтримка та чітка нормативна база як на низовому рівні, так і на національному.

Після 2000-х років у вітчизняних агроекологічних дослідженнях відмічається поступове розширення змістовної суті поняття "агро-екологія" та сфери його застосування в рамках сільськогосподарських наук. Воно характеризується еволюцією застосування двох дисциплін, з яких походить агроекологія, – агрономії та екології, у бік набуття ними різних взаємозв'язків з іншими науковими дисциплінами при вирішенні сільськогосподарських та екологічних питань. Можна говорити про започаткування комплексного підходу в агроекології на основі розширення використання різних галузевих знань до її складу. У 2012 році агроекологія розглядалася як "наука, яка спрямована на дослідження можливостей раціонального використання сільськогосподарських земель для одержання продукції рослинництва й тваринництва та їх переробки за одночасного збереження природних ресурсів (біоти, ґрунтів, вод, атмосферного повітря тощо), біотичного різноманіття і захисту середовища існування людини та виробленої продукції від забруднення (Фурдичко та ін., 2022. С. 46). Через десятиріччя, у 2022 році, агроекологія представлялась "як наука, яка розглядає системи землеробства і технології вирощування сільськогосподарських культур, виробництва продукції тваринництва..., оцінює обґрунтованість екологічних рі-

шень, розробляє теоретичні основи для екологічно безвідходного і нешкідливого виробництва продукції рослинництва й тваринництва, таке формування агроландшафтів, за якого вони зберігатимуть гармонійну рівновагу (гомеостаз) із біосферою (Фурдичко та ін., 2022. С. 28).

Таким чином, сучасні вітчизняні розробки у сфері агроекології зосереджуються переважно на дослідженнях закономірностей екологічних процесів і обґрунтованістю технологічних рішень у сільськогосподарському виробництві (Фурдичко та ін., 2022). Предметом агроекології визначаються не соціально-економічні відносини у екологічно безпечному виробництві сільськогосподарської продукції і продовольства, а "посіви і насадження сільськогосподарських культур, тваринництво, агроландшафти у взаємозв'язку з довкіллям... Основне завдання агроекології – оптимізація системи землеробства й рослинництва; розроблення теоретичних і практичних основ екологічно безвідходного і нешкідливого виробництва продукції рослинництва, тваринництва, формування агроландшафтів, що зберігають гармонійну рівновагу з біосферою; орієнтація технології вирощування сільськогосподарських культур і тварин на створення балансу природних ресурсів; оцінка екологічної обґрунтованості заходів і екологічних рішень у системі АПК" (Зінченко, 2001).

Підтвердженням цієї думки є результати аналізу напрямів наукових досліджень з агроекології і ранжування їх за перспективністю, здійсненого в Інституті агроекології та природокористування НААН України у період 2014–2022 рр. (Фурдичко та ін., 2014; 2015; 2022. С. 28). На основі аналізу великого обсягу вітчизняних публікацій з використанням ключових слів і словосполучень агроекологічної проблематики були сформовані одинадцять тематичних кластерів: екологічний стан ресурсів агросфери; оптимізація структури агроландшафтів, сільськогосподарських угідь, агрофітоценозів; екологічне оцінювання систем землеробства; оцінювання та нормування антропогенного навантаження на природні ресурси агросфери; екологічні засади поводження з відходами агропромислового виробництва; закономірності міграції полютантів в агро-

екосистемах; екологічний стан сільських селітебних територій; основи екологічної безпеки в АПК; адаптація сільськогосподарського виробництва до прогнозованих змін клімату; агроекологічний моніторинг; наукові основи екологічного прогнозування розвитку агросфери. В результаті було з'ясовано питому вагу у відсотках кожного із напрямів досліджень у публікаціях з агроекології і складено ранжирувальний ряд структури тематики наукових досліджень з агроекології в Україні. Достовірність такого кластерування була перевірена результатами експертного опитування. На основі зауважень і пропозицій експертів проведено об'єднання деяких кластерів і визначена оптимальна структура тематики сучасних наукових досліджень з агроекології за рангами (Фурдичко та ін., 2022. С. 28), див рисунок.

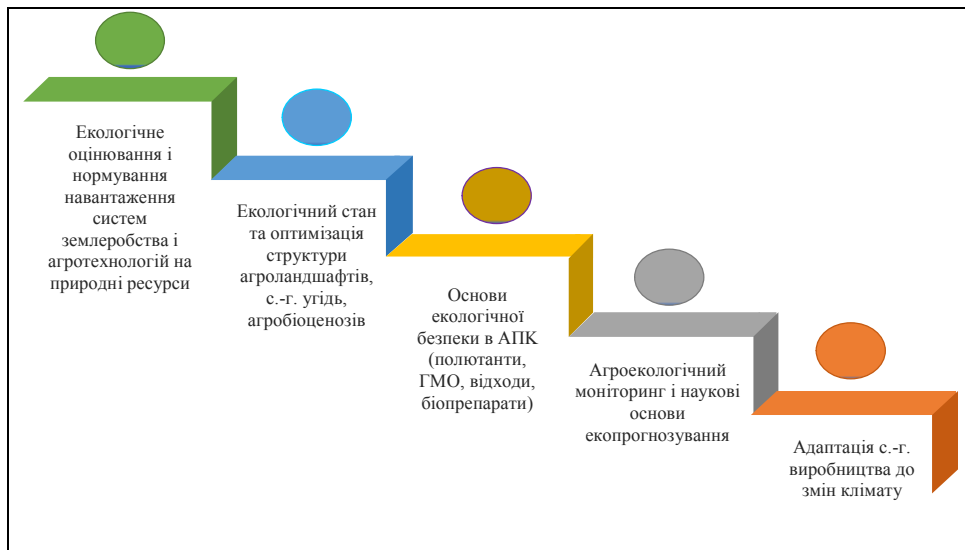


Рисунок. Ранжування вітчизняних наукових досліджень з агроекології

Джерело: побудовано на основі: Фурдичко О. І. (2014). Основні напрями наукових досліджень в агроекології. *Наукові доповіді НУБіП України*. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nd_2014_7_26; Фурдичко О. І. (2015). Пріоритетність напрямів наукових досліджень з агроекології. *Вісник аграрної науки*. № 10. С. 52–55. URL: https://agrovisnyk.com/pdf/ua_2015_03_10.pdf; Фурдичко О.І., Дребот О.І. та інші. (2022). *Екологія агросфери: підручник*. Київ: ДІА. 336 с. С. 28. URL: https://www.agroeco.org.ua/wp-content/uploads/Publications/ecology_agrosphere.pdf

У підсумку виокремлено п'ять основних агроекологічних напрямів:

1. Екологічне оцінювання і нормування антропогенного і техногенного навантаження систем землеробства, обробітку ґрунту, захисту рослин, удобрення, агротехнологій на природні ресурси агросфери.

2. Екологічний стан та оптимізація структури агроландшафтів, сільськогосподарських угідь, агробіоценозів.

3. Основи екологічної безпеки в АПК (полютанти, ГМО, відходи виробництва, біопрепарати).

4. Агроекологічний моніторинг і наукові основи екологічного прогнозування розвитку агросфери (земель сільськогосподарського призначення, земель лісгосподарського призначення, земель водного фонду та сільських селітебних територій).

5. Адаптація сільськогосподарського виробництва до прогнозованих змін клімату.

Як видно з наведеного переліку пріоритетних напрямів наукових досліджень, український науковий дискурс у сфері агроекологічних знань базується на галузевих аспектах екологічних досліджень.

Натомість методологічна база агроекології у міжнародних і європейських дебатах набирає все більшої прив'язки до політекономічних принципів і соціоекономічних наративів майбутнього глобальної продовольчої безпеки. Це безпосередньо пов'язано з тим, що існуюча промислова модель сільського господарства, окрім створення суттєвих екологічних негараздів, загострення негативних наслідків кліматичних змін і антропогенного навантаження на екосистеми не вирішує екзистенційних проблем гарантування базового права людини на продовольство та посилення економічної і соціальної нерівності. У Європі агроекологія як дієва система сталого господарювання отримує все більше визнання у політичному, соціальному та економічному секторах і, відповідно, у трансдисциплінарних наукових дослідженнях (Wezel *et al.*, 2018).

На сьогодні європейська агроекологічна наука і практика є добре розвиненими та структурованими, оскільки існує розгалужена мережа спеціалізованих наукових та освітніх інституцій, численні установи різного профілю, які мають у своєму складі відділення з агроекології або відокремлені дослідницькі групи. Відповідно, за останні двадцять років значно зросла кількість та якість наукових публікацій з цієї проблематики.

В організаційній архітектоніці європейської агроекологічної науки спостерігаються диверсифіковані підходи: є дослідницькі організації, які спеціально займаються агроекологією, для інших агроекологія є лише складовою ширшого кола дослідницьких тем. Тобто результати досліджень з агроекології структуровані залежно від підходу кожного окремого дослідницького відділення.

У територіальному відношенні у поширенні агроекологічних досліджень спостерігається закономірність, пов'язана з культивуванням традиційних європейських цінностей і поваги прав людини до безпечного життя. А саме більшість дослідницьких організацій та університетів, які займаються агроекологією, розташовані в західній та північній частинах Європи, що свідчить про те, що агроекологія та різні її аспекти набагато менше культивуються та поширюються у країнах – нових членах ЄС, які знаходяться у Східній Європі.

Більшість магістерських і докторських програм з агроекології викладаються англійською мовою, деякі – іспанською чи французькою мовами. Мова викладання впливає не тільки на поширення знань з агроекології в країнах Східної Європи, але, що більш важливо, необхідні мовні навички створюють перешкоди для вищої освіти з агроекології для багатьох обізнаних і компетентних студентів Східної Європи, які недостатньо вільно володіють англійською, іспанською чи французькою мовами в країнах нових членах ЄС (Wezel *et al.*, 2018).

У середині ХХ століття у Європі в агроекологічних дослідженнях переважав "одноступінчастий" підхід і, як нині характерно для вітчизняної агроекологічної науки, орієнтований на технологічні інновації в агрономії та екологічній практиці. В наступні роки агро-

екологічний підхід став більш міждисциплінарним, з огляду на цілісну системну природу і роль та місце людини в ній, що супроводжувалось підсиленням наукових розробок у галузі інституційних, політекономічних та соціоекономічних аспектів агроекології. "Проривним" вважається 2015 рік, коли агроекологічні дослідження розширилися до трансдисциплінарної сфери наукових знань на основі теорії змін (Galt et al., 2024). Агроекологія розширилась до вивчення і створення екологічно безпечних та соціально справедливих агропродовольчих систем шляхом реалізації трансформаційного потенціалу агроекологічного переходу на основі врахування різних локальних знань і їх синергії з науковими досягненнями та системного бачення і спільної участі дослідників, фермерів та громад у цьому переході.

Осучаснена агроекологія як дисципліна включає інтегративні дослідження, що охоплюють, окрім сільськогосподарських наук, аграрну економіку, соціальну екологію, політекономію та різноманітні соціальні науки. Агроекологічні дослідження, які залучають усі ці елементи, сконцентровані на багатофункціональному розвитку сільського господарства, справедливому і сталому продовольчому забезпеченні, формуванні системи здорового харчування, безпечного довкілля і екологічної справедливості. Основні соціоекономічні напрями агроекології у європейських дослідженнях та їх тематичні групи в узагальненому вигляді представлені в таблиці.

Тема *екологічної справедливості* розглядається як така, що впливає з агроекологічних принципів, зокрема обмеженого використання агрохімічних засобів на будь-якій агроекологічній фермі. При цьому людина розглядається як частина природи, залежить від неї у своєму існуванні; комерціалізація екологічних послуг на фермі відкидається. Чесна торгівля включає всі чотири виміри вигід від її здійснення, а саме: соціальні, економічні, екологічні та політичні. Екологічна справедливість формує доказову базу негативного впливу продуктивністської моделі сільського господарства².

² Ця модель концептуалізується як прихильність до інтенсивного, промислово керованого та експансіоністського сільського господарства з державною підтримкою, що базується переважно на нарощенні виробництва, експорту та підвищенні продуктивності.

Основні напрями наукових досліджень соціально-економічних аспектів агроєкології у європейській літературі

Тема	Галузь знань	Сутність
Екологічна справедливість	Агроєкологія, чесна торгівля, альтернативні традиційним сільськогосподарські моделі	Екологічна справедливість посилена шляхом урахування негативних екологічних зовнішніх ефектів у кожному економічному виборі
Фінансова незалежність	Агроєкологія, альтернативні (традиційним) сільськогосподарські моделі, кооперативний рух, соціальна та солідарна економіка	Сімейні фермери, сільські та сільськогосподарські інституції контролюють економічні та технічні рішення, які вони приймають, навіть якщо це означає обмеження кількості використовуваних ресурсів
Доступ до ринку та автономія	Агроєкологія, чесна торгівля, альтернативні (традиційним) сільськогосподарські моделі, кооперативний рух	Доступ до ринків і незалежність від них для сімейних фермерів і всіх структур колективного виробництва або переробки
Стійкість та адаптивність	Агроєкологія, чесна торгівля, кооперативний рух	Стійкість і адаптивність сільськогосподарських організацій, що впливають головним чином з їх включеності в мережу сімейних фермерів, споживачів, технічних консультантів і вчених
Різноманітність та обмін знаннями	Агроєкологія, альтернативні (традиційним) сільськогосподарські моделі, кооперативний рух	Члени організації обмінюються традиційними, емпіричними та науковими знаннями
Соціальний капітал	Агроєкологія, чесна торгівля, альтернативні (традиційним) сільськогосподарські моделі, соціальна та солідарна економіка	Соціальна справедливість між усіма зацікавленими сторонами на всіх рівнях продовольчої системи
Партнерство між виробниками та споживачами	Агроєкологія, альтернативні (традиційним) сільськогосподарські моделі, соціальна та солідарна економіка	Партнерство, що позначається наявністю, формальних чи неформальних зв'язків, суспільного договору між виробниками та споживачами

Тема	Галузь знань	Сутність
Локалізація сільськогосподарського виробництва	Агроекологія, чесна торгівля, альтернативні (традиційним) сільськогосподарські моделі, соціальна та солідарна економіка	Географічна близькість зацікавлених сторін на різних етапах виробництва, обробки та споживання
Розвиток сільської місцевості та збереження сільського способу життя	Агроекологія, чесна торгівля, альтернативні (традиційним) сільськогосподарські моделі, кооперативний рух, соціальна та солідарна економіка	Локальні продовольчі системи сприяють у розвитку села, збереженню соціальної структури, традиційних продуктів та знань
Спільна організація	Чесна торгівля, альтернативні (традиційним) сільськогосподарські моделі, кооперативний рух, соціальна та солідарна економіка	Спільна організація сімейними фермерами та/або учасниками агропродовольчого ланцюга усіх етапів його функціонування
Справедливий розподіл прибутку	Кооперативний рух, соціальна та солідарна економіка	Прибуток використовується у тому числі для досягнення соціальної мети, а не лише для максимізації віддачі від інвестованого капіталу
Демократичне врядування	Чесна торгівля, альтернативні (традиційним) сільськогосподарські моделі, кооперативний рух, соціальна та солідарна економіка	Влада членів організації не базується на їх капіталі; рішення приймаються демократично
Спільне впровадження принципів агроекології у реальну практику	Агроекологія, альтернативні (традиційним) сільськогосподарські моделі, соціальна та солідарна економіка	Системність і послідовність: принципи, які захищає організація, повинні реалізовуватися разом, а не окремо

Джерело: побудовано на основі: Antoinette M. Dumont, Gaëtan Vanloqueren, Pierre M. Stassart & Philippe V. Baret. (2016). Clarifying the socioeconomic dimensions of agroecology: between principles and practices. *Agroecology and Sustainable Food Systems*. Vol. 40. Is. 1. P. 24–47.

URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21683565.2015.1089967?scroll=top&needAccess=true>

Екстремальне скорочення зовнішнього впливу на агроекологічні практики вважається таким само важливим для навколишнього середовища, як і для сприяння *фінансової незалежності* сімейних фермерів від промислового сільського господарства. Тема *доступу до ринку та автономії* орієнтована на сприяння прозорій торгівлі, рівноправній участі на глобальних ринках і надає перевагу самоврядуванню малих виробників сімейного типу. Фінансова незалежність наголошує також на важливості диверсифікації агроекологічних ферм, щоб забезпечити автономію від впливу кон'юнктури ринку. Диверсифікація також розглядається як покращення *стійкості та адаптивності* сільськогосподарської системи, яка стикається з соціально-економічними потрясіннями та зміною клімату. Теми, які охоплюють фінансову незалежність, доступ до ринку та автономію, стійкість і адаптивність характеризують фундаментальну відмінність між агроекологією та іншими моделями альтернативного сільського господарства, такими, зокрема, як органічне сільське господарство.

Різноманітність і обмін знаннями в агроекології досліджуються в літературі по-різному. Найвпливовіші дослідники з агроекології наголошують на розширенні місцевих знань, на важливості горизонтального обміну знаннями від фермера до фермера, а також обмін знаннями між поколіннями. Інші автори більше концентрують увагу на важливості мобілізації та синергії потенціалу традиційних і сучасних знань, у тому числі цифрових технологій.

Соціальна справедливість згадується через поняття якості життя та засобів існування в сільській місцевості; здоров'я виробників і споживачів; тварин і ґрунтів; справедливість у контролі над землею; економічною владою та часткою вигід; якістю місць прикладання праці тощо. Обґрунтовується, що оскільки агроекологія передбачає вищий рівень знань і навичок, дає доступ до життєздатного доходу та більшої влади, а також полегшує самовизначення, вона призводить до кращих засобів до існування людей та якості їхньої роботи, ніж у промисловому сільському господарстві.

Історично важливість теми соціальної справедливості розглядалася по-різному в трьох аспектах агроекології: агроекологія як наукова дисципліна, як практика і як громадський рух. Компонент наукової дисципліни агроекології досліджує соціальну справедливість у контексті підходу до аграрного і сільського розвитку на основі сталої агропродовольчої системи. З огляду на важливість соціальної справедливості в наукових дослідженнях цей підхід пропонується досліджувати з точки зору центрального місця людини в суспільстві, природі та в агропродовольчих системах.

Соціальна справедливість є центральною в агроекологічних практиках і рухах. Як практика вона підкреслює переваги, які агроекологія приносить дрібним землевласникам і сімейним фермерам у впровадженні ними місцевих методів ведення сільського господарства, як альтернативи сільському господарству з високим вмістом хімічних речовин, яке пропагують великі індустріальні виробники і міжнародні корпорації. Подібним чином агроекологія як рух зосереджується на малих фермерах сімейного типу з обмеженим доступом до ресурсів, які вважаються цільовою групою для агроекологічного переходу.

Тема *партнерства між виробниками та споживачами* є центральною в агроекологічному підході та наполягає на важливості розвитку прозорих відносин між цими двома зацікавленими сторонами агропродовольчої системи. Відновлення зв'язку між сімейними фермерами та споживачами в альтернативних системах харчування забезпечує реалізацію таких принципів агроекології, як соціальна та екологічна справедливість, збереження сільського способу життя та локалізація агропродовольчого виробництва.

Географічна близькість між різними зацікавленими сторонами від виробництва до споживання, а також *розвиток сільської місцевості та збереження сільського способу життя* сприяє становленню місцевих продовольчих систем із зв'язком між виробниками та споживачами для підтримки спільнот і соціальної єдності. Розвиток сільської місцевості на основі соціальної справедливості та автономії є основою локальної продовольчої безпеки, яка має на

меті зміцнити сільські родини та їхнє дрібне сільське господарство, щоб посилити їхню життєздатність, а також зробити внесок у розвиток сільської місцевості, викорінення бідності та сімейного продовольчого самозабезпечення.

Певною мірою у європейській агроекологічній літературі розглядаються проблеми справедливості розподілу влади в агропродовольчих ланцюгах, теми *спільної організації (колективних дій)* між фермерами та учасниками етапів переробки, а також проблема *справедливого розподілу прибутку у ланцюгах створення вартості та демократичного управління*.

Міжнародні агроекологічні дослідження, які вивчають процеси масштабування агроекологічних принципів господарювання, спираються у своїх концептуальних підходах на дослідження глобальних та регіональних процесів, в які включені агроекосистеми та люди, які від них залежать. У цьому контексті Бельгійська міждисциплінарна агроекологічна дослідницька група (GIRAF) запропонувала такі п'ять соціально-економічних ефектів від масштабування агроекології³:

- агроекологія як соціальна організація генерує колективні знання та місцеву адаптивність через мережі за участю виробників (наприклад, низові організації та банки насіння громад);
- агроекологія як система накопичення і зберігання традиційних знань і культури землеробства. Знання відіграють важливу роль в агроекології, визнаючи різноманіття навичок і вмінь (наприклад, знання місцевих жителів);
- агроекологія як каталізатор автономії, що дозволяє фермерам стати менш залежними від коливань ринку (наприклад, диверсифікація культур);
- агроекологія як база соціальної справедливості у продовольчих системах через механізми солідарності (наприклад, систе-

³ The principles of agroecology: towards just, resilient and sustainable food systems. CIDSE, Editor in Chief: Josianne Gauthier. 2018. URL: https://www.cidse.org/wp-content/uploads/2018/04/EN_The_Principles_of_Agroecology_CIDSE_2018.pdf

ми ціноутворення вздовж харчового ланцюга та фермерські багатонаціональні кооперативи);

➤ Агроекологія як гарант зміцнення демократії на кількох рівнях: влада членів в організації не ґрунтується на їхніх активах, а рішення ухвалюються через демократичний процес.

Політичне визнання оновленого розуміння агроекології відбулося на міжнародному рівні. Під час роботи Міжнародного симпозіуму з масштабування агроекології для продовольчої безпеки та харчування, який відбувся в штаб-квартирі ФАО в Римі 18 і 19 вересня 2014 року, урядовці багатьох країн, представники громадянського суспільства, наукових кіл, приватного сектору та системи ООН обговорювали внесок агроекології до розбудови стійких продовольчих систем⁴. Симпозіум дав можливість обмінятися досвідом та створити доказову базу з агроекології, яка представлена у науково-практичному збірнику "Agroecology for food security and nutrition: Proceedings of the FAO International Symposium"⁵. У матеріалах симпозіуму об'єднано наукові дослідження, уроки та приклади агроекології з усього світу. Наразі досвід агроекологічного переходу присутній в усіх регіонах світу; державна політика його підтримки діє в багатьох країнах Європи та Америки.

Висновки. В умовах сучасної глобальної продовольчої кризи, посиленої наслідками пандемії та воєнними конфліктами, на міжнародному рівні визнано, що агроекологія як система господарювання заснована на принципах сталості для викорінення голоду та крайньої бідності є засобом сприяння переходу до більш продуктивних, стійких та інклюзивних систем харчування. Організація сільського господарства і продовольства ООН (ФАО) продовжує працювати з країнами-членами ООН, щоб використовувати переваги агроекології шляхом зміцнення доказової бази її системної ефективності. З цією метою застосовується як традиційний аналіз

⁴ FAO (2015). Family Farming Knowledge Platform. Agroecology for food security and nutrition: Proceedings of the FAO International Symposium. Rome, Italy. URL: <https://www.fao.org/family-farming/detail/en/c/342680/>

⁵ Ibid. Chapter 16.

економічних показників для оцінки агроекологічних практик, так і ширший соціоекономічний підхід, який забезпечує більш потужну основу для оцінки внеску агроекології в суспільний добробут.

Застосування методології соціоекономічної ефективності агроекології поки що не знайшло широкого розповсюдження і визнання у вітчизняній науці і практиці. Більш поширеними є традиційні концепції, що обмежуються галузевими підходами екологічного покращення виробничих процесів. Зважаючи на загострення проблем екзистенційного сенсу господарювання у гармонії з природою, сприйняття агроекології лише як інструментарію, окремі практики якого можуть бути вибірково інкорпоровані в актуальні технології великомасштабних сільськогосподарських підприємств промислового характеру, орієнтованих на активне залучення зовнішніх ресурсів, навряд чи істотно зменшить їхній вплив на навколишнє середовище та безпечне існування людини у середньостроковій та довгостроковій перспективі.

В умовах існуючої вітчизняної аграрної моделі, яка базується на великотоварному експортоорієнтованому сільськогосподарському виробництві, дослідження "менш токсичних" виробничих практик не створює умов для переформатування глибинних владних відносин у промислових аграрних системах, не змінює механізми, завдяки яким великомасштабні, експортоорієнтовані, монокультурні структури підривають існування дрібних фермерських господарств, що провадять свою активність на засадах агроекології та сприяють зміцненню життєздатності екосистем, збереженню здоров'я ґрунтів тварин і людей. Без відповідної державної політики, у міру того, як зусилля сімейних фермерів будуть спрямовуватися на розширення агроекологічного переходу, вони будуть підриватися політичною та економічною системою, в яку вбудовані, особливо корпораціями, які вбачають у цьому загрозу своїй владі та здатності отримувати прибутки. "...для успішної реалізації євроінтеграційних процесів необхідним є формування власної, адекватної національно укоріненому типу економічного

розвитку інституційної архітекτονіки, заснованої на українській ідентичності" (Корнівська, 2024).

Література

1. Гриценко А.А. (2024). Механізми забезпечення економічної стійкості та безпеки на засадах національної укоріненості економічного розвитку. *Економічна теорія*. № 3. С. 5–23. <https://doi.org/10.15407/etet2024.03.005>
2. Зінченко О.І. (2001). Агроекологія. *Енциклопедія Сучасної України* / редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. URL: <https://esu.com.ua/article-42586>
3. Корнівська В.О. (2024). Інституційна ефективність у контексті євроінтеграційних перспектив України. Стаття друга. Інституційні євроінтеграційні перспективи України. *Економічна теорія*. № 2. С. 67–87. <https://doi.org/10.15407/etet2024.02.067>
4. Созінов О.О. (1997). Агроекологія – філософія сільського господарства XXI століття. *Вісник аграрної науки*. № 9. С. 61–67.
5. Фурдичко О.І., Дребот О.І. та інші. (2022). Екологія агросфери: підручник. Київ: ДІА. 336 с. URL: https://www.agroeco.org.ua/wp-content/uploads/Publications/ecology_agrosphere.pdf
6. Фурдичко О.І. (2014). Основні напрями наукових досліджень в агроекології. *Наукові доповіді Національного університету біоресурсів і природокористування України*. №7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nd_2014_7_26
7. Фурдичко О.І. (2015). Пріоритетність напрямів наукових досліджень з агроекології. *Вісник аграрної науки*. № 10. С. 52–55. URL: https://agrovisnyk.com/pdf/ua_2015_03_10.pdf
8. Wezel A., Goette J. et al. (2018). Agroecology in Europe: Research, Education, Collective Action Networks, and Alternative Food Systems. *Sustainability*. Vol. 10. <https://doi.org/10.3390/su10041214>
9. Altieri M.A. (1995). *Agroecology: the science of sustainable agriculture*. Boulder, CO.: Westview Press. URL: <https://vtechworks.lib.vt.edu/items/2488a9da-e4be-4a55-bed9-1c3fd1cbeb1d>
10. Altieri M.A., Funes-Monzote F.R., Petersen P. (2012). Agroecologically efficient agricultural systems for smallholder farmers: a contribution to food sovereignty. *Agronomy for Sustainable Development*. Vol. 32. P. 1–13. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s13593-011-0065-6>; <https://doi.org/10.1007/s13593-011-0065-6>
11. Anderson C.R., Bruil J. et al. (2019). From Transition to Domains of Transformation: Getting to Sustainable and Just Food Systems Through

Agroecology. *Sustainability*. Vol. 11. Is. 19. URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/11/19/5272>; <https://doi.org/10.3390/su11195272>

12. Dumont A.M., Vanloqueren G. et al. (2016). Clarifying the socioeconomic dimensions of agroecology: between principles and practices. *Agroecology and Sustainable Food Systems*. Vol. 40. Is. 1. P. 24–47. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21683565.2015.1089967>; <https://doi.org/10.1080/21683565.2015.1089967>

13. Gliessman S.R. (2015). *Agroecology: the ecology of sustainable food systems*. 3rd edition. Boca Raton: CRC Press. URL: [https://www2.hcmuaf.edu.vn/data/pvhien/Gliessman,%20Stephen%20R%20-%20The%20Ecology%20of%20Sustainable%20Food%20Systems,%20Third%20Edition-CRC%20Press%20\(2014\).pdf](https://www2.hcmuaf.edu.vn/data/pvhien/Gliessman,%20Stephen%20R%20-%20The%20Ecology%20of%20Sustainable%20Food%20Systems,%20Third%20Edition-CRC%20Press%20(2014).pdf)

14. Ploeg J. D. van der, Barjolle D. et al. (2019). The economic potential of agroecology: Empirical evidence from Europe. *Journal of Rural Studies*. Vol. 71. P. 46–61. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0743016718314608?via%3Dihub>; <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2019.09.003>

15. Galt R.E. et al. (2024). Agroecology and the social sciences: A half-century systematic review. *Agricultural Systems*. Vol. 216. URL: https://www.researchgate.net/publication/378740679_Agroecology_and_the_social_sciences_A_half-century_systematic_review; <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2024.103881>

16. Gliessman S. (2016). Transforming food systems with agroecology. *Agroecology and Sustainable Food Systems*. Vol. 40. Is. 3. P. 187–189. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21683565.2015.1130765>; <https://doi.org/10.1080/21683565.2015.1130765>

17. Wezel A., Casagrande M. et al. (2014). Agroecological practices for sustainable agriculture. A review. *Agronomy for Sustainable Development*. Vol. 34. P. 1–20. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s13593-013-0180-7>; <https://doi.org/10.1007/s13593-013-0180-7>

References

1. Grytsenko, A. A. (2024). Mechanisms for ensuring economic stability and security on the basis of national rootedness of economic development. *Ekonom. teor. – Economic theory*, 3, 5-23. <https://doi.org/10.15407/etet2024.03.005> [in Ukrainian].

2. Zinchenko, O.I. (2001). *Agroecology*. Encyclopedia of Modern Ukraine / editors: I.M. Dziuba, A.I. Zhukovskiy, M.H. Zhelezniak et al.; NAS of Ukraine, National Scientific Research Center. Kyiv: Institute of Encyclopedic Research

of NAS of Ukraine. Retrieved from <https://esu.com.ua/article-42586> [in Ukrainian].

3. Kornivska, V. (2024). Institutional efficiency in the context of Ukraine's eurointegration prospects. Article two: Ukraine's institutional eurointegration perspectives. *Ekon. teor. – Economic theory*, 2, 67-87. <https://doi.org/10.15407/etet2024.02.067> [in Ukrainian].

4. Sozinov, O.O. (1997). Agroecology – the philosophy of agriculture of the 21st century. *Visnyk ahrarnoi nauky – Bulletin of Agrarian Science*, 9, 61-67 [in Ukrainian].

5. Furdychko, O.I., Drebot, O.I. et al. (2022). *Agrosphere Ecology: Textbook*. Kyiv: DIA. Retrieved from https://www.agroeco.org.ua/wp-content/uploads/Publications/ecology_agrosphere.pdf [in Ukrainian].

6. Furdychko, O.I. (2014). Main directions of scientific research in agroecology. *Naukovi dopovidi Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannya Ukrainy – Scientific reports of the National University of Life Resources and Environmental Sciences of Ukraine*, 7. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nd_2014_7_26 [in Ukrainian].

7. Furdychko, O.I. (2015). Priority of directions of scientific research in agroecology. *Visnyk ahrarnoi nauky – Bulletin of Agrarian Science*, 10, 52-55. Retrieved from https://agrovisnyk.com/pdf/ua_2015_03_10.pdf [in Ukrainian].

8. Wezel, A., Goette, J. et al. (2018). Agroecology in Europe: Research, Education, Collective Action Networks, and Alternative Food Systems. *Sustainability*, 10. <https://doi.org/10.3390/su10041214>

9. Altieri, M.A. (1995). *Agroecology: the science of sustainable agriculture*. Boulder, CO.: Westview Press. Retrieved from <https://vtechworks.lib.vt.edu/items/2488a9da-e4be-4a55-bed9-1c3fd1cbeb1d>

10. Altieri, M.A., Funes-Monzote, F.R., Petersen, P. (2012). Agroecologically efficient agricultural systems for smallholder farmers: a contribution to food sovereignty. *Agronomy for Sustainable Development*, 32, 1-13. Retrieved from <https://link.springer.com/article/10.1007/s13593-011-0065-6>; <https://doi.org/10.1007/s13593-011-0065-6>

11. Anderson, C.R., Bruil, J. et al. (2019). From Transition to Domains of Transformation: Getting to Sustainable and Just Food Systems Through Agroecology. *Sustainability*, 11(19). Retrieved from <https://www.mdpi.com/2071-1050/11/19/5272>; <https://doi.org/10.3390/su11195272>

12. Dumont, A.M., Vanloqueren, G. et al. (2016). Clarifying the socioeconomic dimensions of agroecology: between principles and practices. *Agroecology and Sustainable Food Systems*, 40 (1), 24-47. Retrieved from

<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21683565.2015.1089967>;

<https://doi.org/10.1080/21683565.2015.1089967>

13. Gliessman, S.R. (2015). *Agroecology: the ecology of sustainable food systems*. 3rd edition. Boca Raton: CRC Press. Retrieved from [https://www2.hcmuaf.edu.vn/data/pvhien/Gliessman,%20Stephen%20R%20-%20Agroecology%20The%20Ecology%20of%20Sustainable%20Food%20Systems,%20Third%20Edition-CRC%20Press%20\(2014\).pdf](https://www2.hcmuaf.edu.vn/data/pvhien/Gliessman,%20Stephen%20R%20-%20Agroecology%20The%20Ecology%20of%20Sustainable%20Food%20Systems,%20Third%20Edition-CRC%20Press%20(2014).pdf)

14. Ploeg, J. D. van der, Barjolle, D. et al. (2019). The economic potential of agroecology: Empirical evidence from Europe. *Journal of Rural Studies*, 71, 46-61. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0743016718314608?via%3DIihub>; <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2019.09.003>

15. Galt, R.E. et al. (2024). Agroecology and the social sciences: A half-century systematic review. *Agricultural Systems*, 216. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/378740679_Agroecology_and_the_social_sciences_A_half-century_systematic_review; <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2024.103881>

16. Gliessman, S. (2016). Transforming food systems with agroecology. *Agroecology and Sustainable Food Systems*, 40(3), 187-189. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21683565.2015.1130765>; <https://doi.org/10.1080/21683565.2015.1130765>

17. Wezel, A., Casagrande, M. et al. (2014). Agroecological practices for sustainable agriculture. A review. *Agronomy for Sustainable Development*, 34, 1-20. Retrieved from <https://link.springer.com/article/10.1007/s13593-013-0180-7>; <https://doi.org/10.1007/s13593-013-0180-7>

Надійшло до редакції / Received – 21 лютого 2025 року / February 21, 2025

Прорецензовано / Reviewed – 28 лютого 2025 року / February 28, 2025

Підписано до друку / Signed to print – 25 березня 2025 року / March 25, 2025